

VEFATININ 700. SENE-Yİ DEVRİYESİNDE ULUSLARARASI

YUNUS EMRE VE
DÜNYA DİLİ TÜRKÇE

(YU-DİL) BİLGİ ŞÖLENİ

(7-9 MAYIS 2021)

ESKİŞEHİR 2021

Baskı Yeri-Ayı-Yılı: Kasım 2021

Baskı: ŞenYıldız Yayıncılık Hediyelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüřsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 / Faks: 0212 483 48 23

ISBN: 978-625-445-040-2

İÇİNDEKİLER

ULUSLARARASI YUNUS EMRE VE DÜNYA DİLİ TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ	7
<i>M. Öcal Oğuz</i>	
“YUNUS EMRE VE DÜNYA DİLİ TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ” AÇILIŞ KONUŞMASI.....	11
<i>Kâmil Sarıtaş</i>	
YUNUS’U OKUMAK YUNUS’LA OKUMAK: GÖNÜLDEN DİLE	15
<i>Süleyman Dönmez</i>	
MİLLÎ VE İNSANÎ VAROLUŞUN TEMELİ: DİL, DÜŞÜNCE VE DEĞER	27
<i>Levent Bayraktar</i>	
YUNUS ƏMRƏ ŞEİRLƏRİNDƏ BƏZİ ARXAİK SÖZLƏRİN LEKSİK MƏNA ÇALARLARI	35
<i>Hümmətova Xuraman</i>	
YUNUS EMRE ŞİİRİNDE YAPISAL ÖĞELER	47
<i>Ali Akar</i>	
SUMERCE TÜRKÇE ORTAK SÖZCÜKLERDEN ÖRNEKLER	61
<i>Yusuf Kılıç</i>	
YUNUS EMRE NE DER? veya BU GÖZÜMDEN BAKAN NEDİR?	71
<i>Muharrem Dayanç</i>	
TÜRK YAZI DİLİ ve YUNUS EMRE DİVANI’NDA ALINTI SÖZLER ÜZERİNE.....	87
<i>Vahit Türk</i>	
YUNUS EMRE’DE DİL, SÖZ VE ŞİİR	99
<i>Vefa Taşdelen</i>	
YUNUS EMRE’DE VE TÜRK TASAVVUF EDEBİYATINDA YÜZ.....	113
<i>Mehmet Temizkan</i>	
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІН САЛЫСТЫРА ТАЛДАУ	127
<i>Қ. С. Қалыбаева</i>	

O‘ZBEKISTONDA O‘TGAN ASRNING 20-YILLARIDAGI YOZUV (ALIFBO VA IMLO) ISLOHOTLARI	135
<i>Tog‘ayev To‘lqin Mamanazarovic</i>	
ÖZBEKİSTAN’DA YUNUS EMRE’NİN ESERLERİNİN İNCELENMESİ.....	145
<i>Tavaldieva Gülbaxar Nishanovna</i>	
AHMAD YASSAVIY VA YUNUS EMRO	159
<i>Dildora Azimova Bahriiddinovna</i>	
ÖZBEK VE TÜRK DİLLERİNDE KONUŞMA FİİLLERİ	165
<i>Davron Mutalov Tashkent</i>	
EŞİKTEKİ DERVİŞ YUNUS EMRE	173
<i>Ali Duymaz</i>	
İNTERNETTE YUNUS EMRE ŞİİRLERİ	189
<i>Metin Ekici</i>	
KIRGIZ YUNUSLARI.....	201
<i>Bakit Murzaraimov</i>	
YUNUS EMRE DİVANI’NDA ORGAN İSİMLERİYLE KURULAN DEYİMLER	211
<i>Hatice Şahin</i>	
YUNUS EMRE’DE BİLİŞSEL SÖZ VARLIĞI.....	229
<i>Mustafa Karataş</i>	
RİSALETÜ’N-NUSHİYYEDE YÖNLENDİRME KİPLİĞİ.....	259
<i>Gökhan Özcaner</i>	
YÛNUS EMRE ŞİİRLERİNİ TEFRİK ETMEK İÇİN BİR ÜSLÛP ŞABLONU DENEMESİ.....	275
<i>M. Fatih Köksal</i>	
“TEBLİĞ DİLİ”Nİ “ŞİİR DİLİ”NE DÖNÜŞTÜREN ŞAİR: YÛNUS EMRE.....	285
<i>Namık Açıkgöz</i>	
KARAMAN VE FATİH NÜSHALARI BAĞLAMINDA YUNUS EMRE’NİN SÖZ VARLIĞINDA DOĞU TÜRKÇESİNİN İZLERİ	295
<i>İdris Nebi Uysal</i>	
TÜRKÇE KAVRAMININ TARİHİ BELGELERDE GÖSTERİLME BİÇİMİ.....	311
<i>Ahmet Buran</i>	
YUNUS EMRE ÇAĞINDA TÜRK ŞİİRİ.....	327
<i>Mustafa Argunşah</i>	

YUNUS EMRE'NİN HOŞGÖRÜSÜ BAĞLAMINDA KAZAK KÜLTÜRÜNDE HOŞGÖRÜ KAVRAMI	343
<i>Karlygash Ashırkhanova</i>	
TEVFİK OTMAN BABA MECMUASI ÖRNEĞİNDE ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE YUNUS EMRE	355
<i>Halil İbrahim Şahin</i>	
YUNUS EMRE'DE İNSAN VE TOPLUM TASARIMININ FARKLI BOYUTLARI	383
<i>Mustafa Arslan</i>	
SÖZ BAHRİNDE YUNUS EMRE	393
<i>Şahin Köktürk</i>	
YUNUS EMRE DİVANI'NDA METAFORİK KAPLAR.....	413
<i>Nagehan Uçan Eke</i>	
YUNUS EMRE ŞİİRLERİNİN TÜRK DÜNYASI EDEBİYATLARINA YANSIMALARI	425
<i>Salih Mehmet Arçın</i>	
YUNUS EMRE'NİN TÜRKÇECİLİĞİ	439
<i>Nergis Biray</i>	
YUNUS EMRENİN DİL SƏNƏTKARLIĞI	457
<i>Nigar Həsənova</i>	
YUNUS EMRE ŞİİRLERİNİN DİLİ VE DİYALEKTOLOJİK ÖZELLİKLER.....	469
<i>Turgut Tok</i>	
YUNUS EMRE DİVÂNİ'NİN VATİKAN NÜSHASI	485
<i>Himmet Büke</i>	
HER MISRASI BİR LENGÜİSTİK HADİSE OLAN YUNUS EMRE ŞİİRİ - YUNUS EMRE ŞİİRİNDE DÖRT BOYUTLULUK	493
<i>Nazim Muradov</i>	
TÜRKİSTAN'DA YESEVÎ TÜRKİYE'DE YUNUS	505
<i>Nevzat Özkan</i>	
“YUNUS EMRE VE DÜNYA DİLİ TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ” KAPANIŞ KONUŞMASI	529

YUNUS EMRE'DE BİLİŞSEL SÖZ VARLIĞI

COGNITIVE VOCABULARY IN YUNUS EMRE

Mustafa Karataş*

Özet

İnsanın bilinçli ve akıllı bir varlık olmasını sağlayan dil sistemidir. Dil sayesinde insan, sadece iletişim kuran bir varlık olmaktan çıkarak “düşünen” ve “bilen” bir varlığa dönüşür. Varlığını, “bilme” ye, yani öğrenmeye ve bilgi üretmeye devam ederek sürdüren insan, bulunduğu tüm çevrelerde “bilgi”yle örülü bir sosyokültürel varlık alanı yaratmıştır. Bu nedenle, geçmişten günümüze tüm toplumlarda “bilme” ve “bilgi” kavramları her zaman yüceltilmiştir. Türk tarihinde de bu kavramların önemine dikkat çeken birçok *bilge* bulunmaktadır. Bu bilgelerden biri de Yunus Emre'dir.

Tasavvuf felsefesinin Anadolu'daki temsilcisi olan Yunus Emre, “aşk”a ulaşabilmek için tüm “bilme” adımlarını kullanmış ve insanın sadece akıyla değil aynı zamanda gönlüyle önce kendini, sonra çevresini ve en sonunda da Tanrı'yı “bilme”sinin önemini şiirlerinde dile getirmiştir. Düşüncelerini insanlara şiir yoluyla aktarırken “bilişsel işlem söz varlığı”nı ve bunlarla ilişkili sözleri sıkça ve çok etkili bir biçimde kullanmış ve bir “bilgi örgüsü” orta çıkarmıştır.

Yunus Emre, “Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi”nin *yazı dili* olmasına çok büyük bir katkıda bulunmuş ve aynı zaman da Türkçenin bilişsel söz varlığı ile işlenmiş diliyle Türkiye Türkçesinin felsefe dili olarak da kurulmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye, E-posta: mustafakaratas@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8165-4166

Bu çalışmada, Yunus Emre'nin “bilme” ve “bilgi” karşısındaki duruşu, Divan'ındaki bilişsel söz varlığı içerisinde *bil-* fiili ve ondan türetilmiş isim ve fiiller incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bu veriler, Türklerin düşünüş biçimi ile tasavvuf felsefesinin Türkçeye dile getirilişinde “bilişsel işlem söz varlığı”nın etkisini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Yunus Emre, Bilişsel Söz Varlığı, Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi, Türkçe, Türk Felsefesi

Abstract

It is the language system that enables man to be a conscious and intelligent being. Human being becomes a “thinking” and “knowing” being, rather than just a communicating entity thanks to language. Man, who maintains his existence by continuing to “know”, that is, to learn and to produce information, has created a socio-cultural existence area woven with “knowledge” in all environments in which he has existed. For this reason, the concepts of “knowing” and “knowledge” have always been exalted in all societies from past to present. There are many wise men in Turkish history who draw attention to the importance of these concepts. One of these sages is Yunus Emre.

Yunus Emre, the representative of Sufi philosophy in Anatolia, used all the steps of “knowing” to reach “love” and expressed in his poems the importance of “knowing” of human not only with his mind but also with his heart, first himself, then his surroundings, and finally God. While conveying his thoughts to people through poetry, he frequently and very effectively used the “cognitive vocabulary” and related words and created a “knowledge pattern”.

Yunus Emre made a great contribution to making “Anatolian-centered Oghuz Turkish” the written language, and at the same time, he provided the establishment and development of Turkey Turkish as a language of philosophy with the language of Turkish, processed with cognitive vocabulary.

In this study, Yunus Emre's stance against “knowing” and “knowledge” was tried to have been determined by examining the verb “know” and nouns and verbs derived from it from the cognitive vocabulary in his Divan. These obtained data show the effect of “cognitive vocabulary” on the way of thinking of Turks and the expression of Sufi philosophy with Turkish.

Keywords: Yunus Emre, cognitive vocabulary, Anatolian-centered Oghuz Turkish, Turkish Language, Turkish Philosophy

Giriş

İnsanın sahip olduğu en gelişmiş iletişim aracı olan dil, kodlamalarla oluşmuş bir sistemdir. Bu kodlamalar ise insanın, kendisini ve kendisi dışında var olan soyut ve somut bütün varlıkları beş duyu organıyla ve sahip olduğu algı kapasitesi oranında algılayarak bunları çeşitli işaret veya seslerle adlandırmasıdır. Bu adlandırma dil sisteminin işlemlerini sağlayan temel bir süreçtir. Bu süreç içerisinde insan, dil aracılığıyla sadece iletişim kuran bir varlık olmaktan çıkarak algılayabilen, öğrenebilen, düşünebilen, kısacası “bilen” bir varlığa dönüşür. Böylece “bilen” özne ile “bilinen” nesne/varlık arasında gerçekleşen bu sürecin sonucunda “bilgi”¹ ortaya çıkar (Karataş 2020, s. 4). Buna göre insan, çevresiyle ve varlıkla kurduğu ilişki sonucunda “öğrenme”yi, insanlarla kurduğu ilişkiyle “konuşma”yı gerçekleştirir (Karaağaç 2002, s. 9). İşte insanın “bilinçli ve akıllı bir varlık” olarak nitelendirilme nedeni de budur.

İnsanlığın, var olduğu andan itibaren yaşadığı tüm çevrelerde sosyokültürel bir varlık alanı yaratarak bilmeye, yani öğrenmeye ve bilgi üretmeye devam etmesi nedeniyle bilgi, insanlar için çok önemli bir kavram olagelmıştır. Bu nedenle de insanlık tarihi boyunca tüm toplumlarda bilgiler, filozoflar, şairler, yazarlar “bilme” ve “bilgi” üzerinde düşünmüş ve bunların önemini eserlerinde dile getirmişlerdir. Türk kültür tarihinde de “bilme” ve “bilgi”nin önemine dikkat çeken birçok *bilge* bulunmaktadır. Bu bilgilerden biri de Yunus Emre’dir.

Bu çalışmada, Yunus Emre’nin “bilme” ve “bilgi” karşısındaki duruşu Diwan’ındaki *bilişsel işlem söz varlığı* içerisinde *bil-* fiili ve ondan türetilmiş fiil ve isimlerin incelenmesiyle belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Bilişsel Süreç ve Söz Varlığı

İnsanın kendini ve çevresini “bilme”si, *bilişsel bir süreçtir*. Psikolojide “Organizmanın, çevresindeki dünya hakkında bilgi edinme ve bu bilgileri dünyayı anlama, problem çözmeye doğrultusunda kullanma süreci veya süreçleri. İnsan beyninin düşünme, anlama, konuşma, yorumlama, hesaplama, tasarlama,

1 Felsefede bilginin “özne ve bilgi nesnesi veya bilen ve bilinen arasındaki ilişki sürecinde ortaya çıkan olguya bilgi denir.” (Çüçen 2017, s. 18, 38) biçiminde tanımlanması da bu süreçten kaynaklanır.

planlama, problem çözme, bellek, algılama, muhakeme gibi yüksek zihinsel işlevleri için kullanılan ortak, genel bir ad” olarak tanımlanan (Budak 2009, s. 129-130) *biliş* ya da *bilişsel süreç* farklı bilim dalları (psikoloji, nöroloji vd.) tarafından incelenen bir olgudur. Dil ile düşünce arasındaki ilişki dolayısıyla bu süreç *bilişsel dilbilimin* de temel çalışma alanıdır.

Psikolojide *biliş* ya da *bilişsel süreç* olarak adlandırılan kavram, felsefede “1. Entelektüel bilgiyle bilme eylemini, bilme faaliyetini meydana getiren süreci; düşünme, kavrayış, akılyürütme türünden etkinlikleri, sembolleştirme, inanç, problem çözme türünden zihinsel davranışları gösteren şemsiye terim. (...) 2. Daha özel olarak da bilişsel psikoloji ve bilişsel bilim tarafından konu alınan bütün temsili süreç ve hâllerin meydana getirdiği alan.” anlamlarına gelmektedir (Cevizci 2010, s. 265). Dilbilimde ise bu kavram *mental* terimiyle ifade edilmektedir.² *Bilişsel* terimi ise sadece *mental* sürecin ikinci aşaması olan zihinle ilgili kısmı için kullanılmaktadır (Hirik 2018, s. 56)³. Ancak bu konuda da araştırmacıların farklı terim tercihleri olduğu görülmektedir.⁴

Bu çalışmada, İng. *cognitive process* adı verilen kavram için *bilişsel süreç*, bu süreci ifade eden isim ve fiiller için *bilişsel söz varlığı*, bu sürecin ikinci aşaması olan *işlem* süreci için *bilişsel işlem*, bu süreci ifade eden isim ve fiiller için ise *bilişsel işlem söz varlığı* terimleri kullanılmıştır.

Bilişsel süreç insanın beş duyu organıyla, sahip olduğu algı kapasitesi oranında çevresini duyumsamaya, algılamaya ve kavramaya çalışmasıyla başlar. Bu süreçte, içinde yaşanılan fiziksel çevreden gelen tüm uyarıcılar, beş duyu organı aracılığıyla tıpkı bir tarayıcı gibi taranır ve görüntü, ses, doku, koku veya tattan oluşan birer veri, bilgi olarak beyne iletilir. Bu veriler; önceki bilgilerle eşleştirilir, karşılaştırılır, birleştirilir veya ayrıştırılarak kümelenir. Ayrıca, daha önce edinilen bilgiler geri çağrılabilir (hatırlama). Beyin bu verilerin tanınıp tanınmadığını, yani verilerin daha önce zihinde bir sözcükle kodlanıp

2 Bilişsel sürecin içerisindeki kavramların dildeki karşılığı olan *bilişsel işlem fiilleri* ile ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmaların bir kısmı şunlardır (Hirik ve Çolak 2017): Erdem (2004), Yaylagül (2005; 2010), Biray (2007), Kamchybekova (2010, 2011a, 2011b, 2013), Seçkin (2014), Ayan ve Türkdil (2014, 2015), Yıldız (2016), Hirik (2018). Bu çalışmalarda *mental fiiller* terimi kullanılmıştır.

3 Konuyla ilgili yabancı kaynaklarda ise genellikle *cognitive verbs*, *verbs of cognition*, *cognitive verbs* terimlerinin kullanıldığı belirtilmiştir (Hirik 2018, s. 58).

4 Örneğin, zihinde gerçekleşen bilişsel süreci ifade eden fiiller için dilbilim çalışmalarında *anı-uslam-lama fiilleri* (Yaylagül 2005), *idrak fiilleri* (Biray 2007, Seçkin 2014), *biliş fiilleri* (Yıldız 2016) gibi terimler tercih edilmiştir (Hirik 2018, s. 58).

kodlanmadığını (adlandırma) yoklar. Bu süreç olumlu sonuçlanırsa yani veri tanınırsa *anlama* eylemi gerçekleşir. Sonuç olumsuzsa veri daha önce algılanıp tanımlanmamış demektir ve bu durumda *anlama* eylemi gerçekleşmez. İşte tüm bu işlemler sinir hücreleriyle örülü bir ağ gibi çalışan beyin tarafından gerçekleştirilir. (Karataş 2019, s. 66, 93; Altmışdört 2013, s. 45). Zihinde gerçekleşen bu süreç sırasında çeşitli duygu ve düşünceler oluşur. Bunlar, iletişim sürecinde başta ses (doğal dil) olmak üzere şekil (yazı vd. göstergeler) ve hareketlerle (beden dili) ifade edilir. Böylece *bilişsel süreç* tamamlanmış olur.

Hakkında bilgi verilen bu *bilişsel süreçte* duyu organları aracılığıyla edinilen veriler/bilgiler; *bilme, anlama, kaygılanma, isteme, sevinme, korkma, hatırlama* vb. olgulara ve peşinden de *bil-, anla-, kaygılan-, iste-, sevin-, kork-, hatırla-* vb. dilsel ögelere, göstergelere dönüşür. Dolayısıyla, dil sistemi *bilişsel süreçte* bir taraftan verilerin ses ile kodlanarak “bilgi”nin oluşmasını sağlarken bir taraftan da “zihnin faaliyetlerinin dışı vurulduğu yollardan birisi olarak” görülmektedir (Hirik 2018, s. 33).

İşte bu *bilişsel süreçte* duyuların her türlü hareketini ifade eden ya da bu hareketlerin dildeki karşılıkları olan çeşitli fiiller bulunmaktadır. “... doğrudan düşüncenin kullanılarak gerçekleştirildiği, genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı, çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anı-uslamalama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiiller” olarak tanımlanan (Hirik 2018, s.22) bilişsel fiiller, bilişsel sürecin üç basamağına göre sınıflandırılmıştır:⁵

İnsanın beş duyu organıyla çevresini algılamasını ifade eden görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyularıyla ilgili fiillere, bilginin giriş noktasını ifade ettikleri için *girdi (duyu) fiilleri*; duyulardan gelen uyarıcıların birer veri olarak deneyimcinin beynindeki dil merkezine ulaşması sonrasında algıların bilgiye dönüşmesi, yani verilerin önceki bilgilerle karşılaştırılması ve kümeleme, kısacası düşünme sürecini ifade eden fiillere *işlem fiilleri (bilişsel fiiller)*; zihinde gerçekleşen ve “düşünme” adı verilen bu süreç sırasında oluşan duygu ve düşüncelerin söze/sese dökülmelerini ifade eden fiillere ise *çıktı (ifade) fiilleri* adı verilmektedir (Hirik 2018, s. 34-38).

Dil sisteminin işleyişinin tümüyle bilişsel süreç içerisinde gerçekleşmesi nedeniyle dildeki tüm isimler ve fiiller, yani dilin söz varlığı aslında “bilişsel”dir. Ancak burada söz konusu edilen bu sürecin dildeki ifadesi olduğu için konuyla

5 *Mental fiil* sınıflandırmaları için bk. (Hirik 2018, s. 25-32).

ilgili çalışmalar kök, türemiş ya da birleşik yapılı fiiller temelinde yürütülmektedir. Ancak *bilişsel işlem fiilleri*yle ilgili olan isimlerin de *bilişsel işlem isimleri*⁶ olarak değerlendirilmesi mümkündür (Hirik 2018, s. 79). *Mental isim* terimini kullanan Hirik, bu sözcükleri şu şekilde tanımlanmaktadır:

“*Mental isim*; girdi, işlem ve çıktı basamaklarına sahip olan mental sürecin içinde yer alan, kalıcı isim olarak sözlüklerde madde başı hâline gelebilecek nitelikte ve bu süreçte doğrudan bir noktanın adı olan kelimelerdir. Bir diğer ifadeyle mental süreçte yer alabilen ancak sözlükselleşme süreciyle kalıcı isim hâline de gelebilme olanağı olan kelimeler.” (2011, s. 43).

Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi bilişsel isimler,⁷ *bilişsel işlem fiilleri*yle birlikte *bilişsel işlem söz varlığı*nı oluşturmaktadır. Örneğin, *bilme* bilişsel işlem eylemidir. Bu eylemin dildeki karşılığı olan *bil-* fiili de *bilişsel işlem fiili* olduğuna göre ondan türemiş *bil-i-n-*, *bil-i-ş-*, *bil-me-* gibi fiillerle birlikte *bil-fiilinden* türemiş *bil-gi*, *bil-ici*, *bil-iş*, *bil-iş-lik*, *bil-ür* vb. sözler de *bilişsel işlem isimleri* olarak değerlendirilebilir.

2. Yunus Emre’de Bilişsel Söz Varlığı

2.1. Yunus Emre ve Türkçesi

13. yüzyılın son yılları ile 14. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu kabul edilen Yunus Emre’nin kimliği ve kişiliği ile ilgili yapılmış ve yapılacak olan tüm tanımlar (Ocak 2012, s. 11), Yunus Emre’nin bir “bilge” olduğunu göstermektedir.

Felsefe tarihinde Sokrates’ten itibaren bir “erdem” olarak ele alınan ve Türk devlet geleneğinde ve düşüncesinde de en önemli erdemlerden biri kabul edilen “bilgelik”, felsefede şu şekilde tanımlanmaktadır:

“(…) insanın içinde yaşadığı dünya ve toplumla uyumlu, kendi kendine yeten ve bilinçli bir varlık olmasını; dünyaya, kendisine, yaşama ve yaşamın nihai ve en yüksek amaçlarına ilişkin olarak sağlam bir kavrayışa sahip bulunmasını; eylemlerinde bilginin belirleyici rol oynamasını; düşünüp taşınarak eylemesini; eylemlerinin enine boyuna düşünülmüş eylemler olmasını öngören ideal durum ya da erdem.” (Cevizci 2010, s. 235).

6 (Hirik 2018 ve Hirik 2021)’de *mental isimler* terimi kullanılmıştır.

7 *Mental isim* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Hirik 2021).

Bu tanıma göre, bilgeliğin temelinde bilgiyi ve akılı merkeze almak ve yaşamı bunlara göre şekillendirmek bulunmaktadır.

“Bilme” eyleminin, sadece akılla değil, aynı zamanda gönülle de ilişkili olduğunu göstermesi açısından Türk bilgeliğinin en güçlü temsilcilerinden biri olan Yunus Emre, “İslamiyet’e dayalı olarak kurulan mistik hümanistik felsefe”yi (tasavvuf),⁸ şiirlerinde Türkçeye ve Türk düşüncesiyle işlemiştir. Böylece, Hoca Ahmet Yesevî aracılığıyla Sirderya, Taşkent, Seyhun çevrelerinde yaşayan göçebe Türk dervişlerine öğretilen ve onların kanalıyla Türk kültürüyle biçimlenen tasavvuf felsefesinin Anadolu’daki temsilcisi olmuştur.

13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında Anadolu’da yaşanan bunalım döneminde insanların var olma mücadelesini sürdürmelerinde tasavvuf felsefesi çok etkili bir araç olmuştur. “... zahit ve tufeyli bir zümre teşkil etmekten ziyade; çalışmak ve toprağı açmak muhabbetiyle müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insan” olarak tanımlanan (Barkan 1942, s. 292) dönemin “dervişleri”⁹ özellikle dağ başlarında ve uzak yerlerde kurdukları “büyük birer zirai işletme” ve “konak” niteliğinde olan “zaviye”lerde buldukları yeri imar ve ihya ederek imparatorluğa dönüşecek olan Türk devletinin maddi ve manevi temellerini atarken bir taraftan da Türk dilini ve dinini yaymaya çalışmışlardır. Bu özellikleri nedeniyle “kolonizatör” adıyla anılmışlardır (Barkan 1942, s. 288).

“Kolonizatör Türk dervişleri”, bu dünyanın geçiciliğini ve bir imtihan yeri olduğunu vurgulamış; birlikte, sürekli ve sonsuz mutluluğun varlığını telkin ederek bunalımdaki insanlara bir çıkış yolu, bir hayat boşluğu oluşturmuştur (Günay 1991, s. 36). Türkistan’dan gelerek Anadolu’yu Türkleştiren dervişlerin altı nesil sonrasında, Anadolu’da bir Rûmî olarak dünyaya gelen Yunus Emre (Baykara 2012, s. 36) de şiirlerinde işlediği “aşk”, “sevgi” ve “hoşgörürü”yle o dönem Anadolu’da yaşayan farklı sosyal grupları bir araya getirmeye çalışmış ve bunu başarmıştır (Günay 1991, s. 37). Adına *aşk felsefesi* denilebilecek Yunus düşüncesinde, her şeyin özü aşk, gerçek aşk ise “ilahi aşk”tır. Yunus Emre, ilahi aşkı arama yolculuğunda “bütün varlığı, var edenyle birlikte”

8 “İslam mistisizmi”nin, yani tasavvuf düşüncesinin Yesevî’den Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Somuncu Baba ve Tapduk Emre’ye kadar uzanan çizgisinde en önemli özelliği “teoride kalmayıp pratikte uygulanabilir bir hayat tarzı” hâline getirilmiş olmasıdır (Günay 1991, s. 34).

9 Türkistan’dan gelen Ahmet Yesevî halifeleri, Rum abdalları adıyla anılan Anadolu gazileri, Horosan erenleri, Kalenderiler, Câmiler, sonradan Rıfâi adını alan Ahmedîler (Günay 1991, s. 37).

ele almış ve bunları dile dökmüştür (Bayraktar 1994, s. 83). Bu nedenle Yunus Emre'nin eserleri, “kâinatı tasavvufa göre kavrama, dünyayı Tanrı'nın istediği şekilde yaşama yollarını anlatan, insana kendisi ile başa çıkmayı öğreten eserlerdir.” (Günay 1991, s. 40).

Yunus Emre, bu düşüncelerini dönemin Eski Anadolu Türkçesi (Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlı Türkçesi) adı verilen tarihi Türk lehçesiyle dile getirmiştir. “Tasavvuf ehli bir halk şairi” olarak Yunus Emre, “aşk”, “sevgi” ve “hoşgörü” temelindeki düşüncelerini insanlara şiir yoluyla aktarırken öncesinde bir *ağz* olan “Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi”nin¹⁰ önce *yazılı dil*, sonra *yazı dili* ve en sonunda bir *yüksek dil*¹¹ olmasına çok büyük bir katkıda bulunmuştur (Karataş 2020, s. 45-48).

Yunus Emre, İslamiyet öncesinden süzülerek gelen Türk düşüncesiyle tasavvuf düşüncesinin uyumunu sağlarken ve bunu halkın çok rahatlıkla anlayabileceği bir dille ifade ederken üç temel kaynaktan beslenmiştir: Hazar ötesinden Anadolu'ya taşınan ortak Türkçe unsurlar, Anadolu Oğuz ağzlarında var olan ve kullanılan unsurlar ve çoğunu tasavvuf terimlerinin oluşturduğu Arapça, Farsça alıntılar. İşte bu üç kaynaktan beslenen Yunus Emre, kendine özgü bir üslup yaratabilmeyi başarmıştır. Bu başarı Türkçenin de geleceğini belirlemiştir. Böylece Yunus Emre, bunalım dönemlerinde Anadolu'daki insanların yaşama mücadelesine mistik bir “anlam” yüklemeyi başaran diğer Türk dervişleri ile birlikte Türkçenin Arapça ve Farsçanın yanında saygınlık kazanmaya başlamasına çok büyük bir katkıda bulunmuştur (Akar 2012, s. 59-60).

Tasavvufun “Allah'ı bilme ve bulma yolu” olması (Anadol 1993, s. 94); ve bir hadiste de “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım.”¹² buyurulmuş olması nedeniyle olsa gerek ki Yunus Emre, “aşk”a ulaşabilmek için tüm bilme adımlarını kullanmış ve insanın sadece aklıyla değil aynı zamanda gönlüyle birlikte önce kendini, sonra çevresini ve en sonunda da Allah'ı bilmesinin önemini şiirlerinde dile getirmiştir. Bunu yaparken bilişsel fiilleri ve bunlarla ilişkili sözleri sıkça ve çok etkili bir biçimde kullanmıştır. İşte bu fiillerin başında *bil-* gelmektedir.

10 (Uğurlu 2011).

11 *Yüksek dil* terimi, ölçünlü (standart) dilden daha gelişmiş bir dili; felsefe ve bilim üretilebilen dili ifade etmek için kullanılmıştır.

12 <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi> (ET. 01.06.2021).

2.2. Yunus Emre'de Bilişsel İşlem Fiilleri ve İlişkili Sözcükler

“Bilişsel süreç”in “işlem” basamağı, “algılama süreci sonrası edinilen bilginin zihinsel işlemlere tâbi tutulduğu ve bilişsel sürecin burada sona erdiği ya da bir sonraki basamak olan çıktı safhasına aktarımının yapıldığı mental kısım” olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte gerçekleşen bütün zihinsel hareketler de birer fiil (*bil-, anla-, kavra-, düşün-* vb.) olarak dilde var olmaktadır. Bu bilişsel süreç içerisinde gerçekleşen fiillere çeşitli çalışmalarda *anı-usulamla fiilleri* (Yaylagül 2005), *idrak fiilleri* (Biray 2007, Seçkin 2014), *biliş fiilleri* (Yıldız 2016) adı verilmektedir (Hirik 2018, s. 58, Yıldız 2016, s. 75-76).

Bilişsel işlem sürecinin dildeki karşılıkları olan fiiller ve bu fiillerle ilişkili olan isimlerden bazıları bütün dillerde ortak olabildiği gibi bazıları da dillere, yazar ve şairlere hatta kişilere göre değişiklik gösterebilir. Bu durum yazarın veya şairin “bilme” kavramına yüklediği anlam ve dünyaya bakış açısıyla ilişkilidir.

Bil- ve ondan türetilen fiil ve isimlerin, diğer bir ifadeyle *bilişsel işlem söz varlığının* Yunus Emre’de çok zengin ve güçlü bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni Yunus Emre’ye göre “bilgilenmenin amacının nihai noktada Hakk’ı bilmek olması”dır (Koç 2003, s. 5).

2.2.1. Bil-

“Bilgi”nin var olabilmesi “bilen”in, yani insanın varlığıyla mümkündür. Çünkü “bilmek” insanın sahip olduğu dil sistemi ile gerçekleştirebilen bir süreçtir. İşte bu süreç bir taraftan insanın; “bilgi” üretebilmesini sağlarken bir taraftan da varlığı insan zihnindeki bir “nesne”ye dönüştürmüştür:

“Herhangi bir şeyin gerçekten varolabilmesi ancak bir öznenin düşünmesine konu olduğunda mümkündür. Varolanın düşünülebilmesi ve ardından da bilinebilmesi, düşünenin kavramlarıyla ve bu kavramlara dayalı olarak oluşan tasarımlarıyla bağlantılıdır. Düşünülebilenin/ bilinebilenin başka öznelere/düşünenlere iletilebilmesi, dilin özel/bireysel kullanımı olan söylemin öteki düşünende uyandırdığı, harekete geçirdiği, kışkırttığı kavramlarla ve bunlardan oluşan tasarımlarla ilişkilidir.” (Çotuksöken 1998, s. 44).

İnsanın bu özelliği nedeniyle tarih boyunca çeşitli inanç ve kültürlerde “bilme” ve “bilgi”nin önemi toplumların aydınları tarafından eserlerinde dile getirilmiştir. Kutsal kitaplarda da “bilme” yüceltilmiştir. Örneğin Kur’an-ı Kerim’de *akıl* sözcüğünün birer fiil olarak ve “akletme, aklını kullanma, düşünüp

taşınma” anlamlarına gelen çeşitli “fiil kalıpları”yla kırk dokuz ayette geçtiği belirtilmiştir. Ayrıca, Eski Arapçada “insanın kavrama, bilme ve algılama, sağlıklılık hüküm verme yeteneği”, kısaca “akıl” anlamlarına gelen *kalb* sözcüğünün ve bu kavramla ilişkili olarak “düşünme” ve “bilme”yi ifade eden *fuâd*, *lûb*, *basîret* sözcüklerinin de yüzlerce ayette geçtiği belirtilmektedir.¹³ Sadece bu bilgiler dahi Kur’an-ı Kerim’de insanın akıl sahibi, düşünen ve bilen bir varlık olmasına, kısacası “bilme”ye ve “bilgi”ye büyük bir önem verildiğini göstermektedir.

“İslamiyet’e dayalı olarak kurulan mistik hümanistik felsefe” olan tasavvufun da “Allah’ı bilme ve bulma yolu” olması nedeniyle bu düşünce sisteminde “bilmek” çok önemli bir kavramdır. Tasavvufta, “insan-ı kâmil” olmanın, yani olgunlaşmanın üç aşaması bulunmaktadır: *Bilmek*, *bulmak*, *olmak*. Buna göre “Kendini bilen, Rabbini bilir.” düşüncesinden de hareketle, bir insanın “olabilme”si için, kendini bilerek, tanıyarak Rabbini bulması gerekir (Cebecioğlu 2009, s. 103).

Bilmek, kişinin kendisini bilmesi; *bulmak*, kişinin Hakk’ı bulması; *olmak* ise kişinin “kâmil insan” olmasıdır. Mevlâna’nın “Hamdım, piştım, yandım.” ifadesi de bunu dile getirmektedir. *Bilmek*, insanın hakikati anlamasıdır. *Bulmak*, ilahî tecellilere şahit olmak, mana âlemini seyretmek; *olmak* ise ikiliksiz birliğe yetmektir.” (Albayrak 2014, s. 187).

Tasavvufta, “Bilen söylemez, söyleyen bilmez.”¹⁴ ve “Bilen bilir biliri, bilmeyen ne bilir biliri. Bilmez isen biliri, bula gör bir biliri.”¹⁵ gibi özlü sözlerin varlığı da “bilmek” kavramının bu düşüncede ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yunus Emre de bir “tasavvuf ehli” olarak bu kavramı karşılayan *bil-* fiilinden çok fazla ve etkili bir biçimde yararlanmışır.

Türk dilinin en eski sözlerinden biri olan ve günümüz Türkiye Türkçesinde on farklı anlamda kullanılan¹⁶ *bil-* fiilinin Yunus Emre’de şu anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir: “1. Bir şey hakkında bilgisi olmak, o şeyi öğrenmiş bulunmak. 2. Bir işin ehli olmak, o işi yapmaya alışmış bulunmak. 3. Bir şeye

13 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1133/179-ayet-tefsiri> (ET. 28.05.2021).

14 “Vahdet sırrına vâkıf olan kişi bu sırrı söylemez. Şayet söylese, bireysel zevkî bir tecrübe mahsûlü (sübjektif) olması dolayısıyla, o tecrübeyi zevk etmekten (tadmaktan) mahrum kalan kişi, anlatılanı anlamaz.” (Cebecioğlu 2009, s. 102-103)

15 “Bu tekerleme bilen kişinin gerçek sırrı ve vahdet âlemini bilebileceğini, bilmeyenin ise, bundan mahrum kalacağını ve bir bilene tâbi olup öğrenmesi gerektiğini anlatır. Bilmeyen talib, bilen ise müşîddir.” (Cebecioğlu 2009, s. 102)

16 Güncel Türkçe Sözlük (GTS), sozluk.gov.tr (TDK). (ET. 25.05.2021).

yeteneği olmak, muktedir olmak, o şeyi başarmak. 4. Anlamak, gerçeğine erişmek, idrak etmek. 5. Hatırlamak. 6. Tanımak. 7. Sorumlu kabul etmek, muhatap tutmak. 8. Değerlendirmek, takdir etmek.” (Albayrak 2014, s. 187).

Bil- fiilinin Yunus Emre Divanı'nda¹⁷ 214 örneği belirlenmiştir. Bu örneklerden bazıları şunlardır:

*İy Yûnus 'ârifisen anladum **bildüm** dime
Tut miskînlik etegin âhir sana gerekdür. (63/7)*

*İlim 'ilim **bilmekdür** 'ilim kendin **bilmekdür**
Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur. (91/1)*

*'İlm ü 'amel sözi degül Yûnus dili söylediği
Dil ne **bilür** dost haberin ben dostıla niçe birem. (205/9)*

*'İlm okumak **bilmeklik** kendözini **bilmekdür**
Pes kendözün bilmezsen bir hayvândan betersin. (248/5)*

*Çok söz hayvân yükidür az söz erün görkidür
Bilene bir söz yiter cânda gevher varışa. (300/9)*

*Bana namâz kılmaz diyen ben kıluram namâzumu
Kulurısam kılmazısam ol Hak **bilür** niyâzumu. (349/1)*

Şiirlerinde kullandığı *bil-* fiillerinden hareketle Yunus Emre'nin neyi bilip neyi bilmediğini belirlemek mümkündür. *Bilürem* ve *bildüm* çekimli fiilleri Yunus Emre'nin bildiklerini, daha açık bir ifadeyle bildiğini dile getirdiklerini göstermektedir. Bu örnekler de Yunus Emre'nin “bilme” kavramının zihnindeki örgüsünü göz önüne sermektedir:

*'Âşık dilin bilmeyen yâ delüdüdür yâ dehrî
Ben **kuş dilin bilürem** söyler Süleymân bana. (12/9)*

*Ben **bilürem ahvâlümü** bencileyin er ne bile
Benüm görene sevdüğüm ne sevmekdür hoşâ gelür. (73/3)*

*İy bana eyü diyen benem kamudan yavuz
Alnum ay bilürem bu gözlerümü yılduz. (106/1)*

17 (Tatçı 1990).

*Benüm durur bu cümle iş hikmetile bu yaz u kış
Ben **bilürem yad u biliş** ırılmasuz duran benem. (187/6)*

*Gündüz hâlüm gören kişi kâfir ise göynür özi
Kim ne bilür ben **bilürem** kim **niçe geçer dünümi**. (409/4)*

*Bu ‘acâyib sevdâ düşdi gönüm karâr kalmaz benüm
Bildüm işüm cümle hatâ dervîş olubilsem dervîş (123/4)*

*Yudum yaramı sildüm **yaram kimdedür bildüm**
Bana yârüm kayusı yaram kayusı degül (165/4)*

*Kaçan kim **ben beni bildüm** yakîn bil kim Hakk’ı buldum
Korkum anı bulıncaydı şimdi korkudan kurtuldum (176/1)*

*Mecnûn kadehin aldum Leylî gönline taldum
Çün **Hakk’ı ‘ıyân bildüm** andan sınura geldüm (178/11)*

*Bu ikisi arasında **bildüm devlet benüm imiş**
Hiç danışugum yog iken başum anunla hoş oldı (354/3)*

*Bende bakdum bende gördüm benümile ben olanı
Sûretüme cân olanı kimdüğini bildüm ahî (370/2)*

*Nitekim **ben beni bildüm** diledüğüm Hakk’ı buldum
Korkum anı buluncadı korkıdan kurtuldum ahî (370/11)*

*Yûnus kim öldürür seni viren alur gine cânı
Bu cânlara hüküm ideni kim idüğün bildüm ahî (370/12)*

Öğrenme, düşünme ve sorgulama aracılığıyla bilginin sınırlarını bilen insanlar, “bilme”nin bir süreç olduğunu ve insanlık var oldukça “bilme” eyleminin de devam edeceğini bilirler. Buna göre “bilme”, sınırı ve sonucu olmayan bir etkinlik olduğuna göre “bildiğini sanmak” insanın en büyük yanılgısıdır. Felsefe tarihinde üzerinde çok durulan konulardan biri olan “bilmediğini bilmek”, tasavvufta da bir erdem olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Yunus Emre’nin, tüm bu bildiklerine rağmen “bilmek” karşısındaki dikkatli ve tedbirli tavrı dikkat çekmektedir. Çünkü bildiğini sanmak, bilgiye giden “bilme” yolundaki en büyük tuzak veya engeldir. “Arif” olmak, “bilmediğini bilmeyi” gerektirir. Yunus Emre bu durumu açık bir biçimde şiirlerinde ifade etmiştir:

*Sen beni şeyh oldı diyü benden nasîhat isteme
Ben sanuram key bilürem uş şimdi bildüm bilmezem. (192/7)*

*İy Yûnus 'ârîfisen anladum bildüm dime
Tut miskînlik etegin âhir sana gerekdür. (84/7)*

*Okıdum bildüm dime çok tâ'at kıldum dime
Eri Hak bilmezisen 'abes yire yilmekdür. (91/3)*

*Bu 'acâyib sevdâ düşdi gönlüm karâr kılmaz benim
Bildüm işüm cümle hatâ dervîş olubilsem dervîş. (123/4)*

*Gördüm diyen degül gören bildüm diyen degül bilen
Bilen oldur gösteren ol 'ışka esîr olan benim. (177/6)*

Felsefenin tarih boyunca en önemli konularından biri olan insanın kendini bilmesi veya bilme çabası, Batı felsefesinde Yedi Bilgeler döneminde (MÖ 7-6. yy.) ele alınmaya başlamış (Kranz 2014, s. 31-34), ve günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir. Felsefe tarihinde “kendini bilme” ya da “kendini bilme çabası” genellikle “(...) kişinin kendisini daha iyi olana dönüştürebilmesi için ne olduğunu, başka bir ifadeyle özünün ne olduğunu, özüne ait olanlarla özüne ait olmayanları ayırt ederek kendisine özen göstermenin imkânına sahip olabilmek için gerçekleştirilmesi gerekenler” anlamında kullanılmıştır (Yıldız 2012, s. 8).

“Bilme” ile ilgili düşüncelerine dikkat edildiği zaman Yunus Emre'nin en iyi bildiği şeyin “kendözin(i) bilmek”¹⁸ olduğu görülmektedir.

13-14. yüzyılın Anadolu'sunda yaşamış Türk bilgesi Yunus Emre de şiirlerinde *kendözi* “kendisi” sözcüğünü birçok fiille kullanmakla birlikte¹⁹ özellikle “kendözin(i) bilmek” kavramına da büyük önem vermiş ve şiirlerinde

18 “kendini bilmek”

19 *Kendözin unut-* (8/6), *kendözinden vaz gel-* (23/7), *kendözünden (elün) yu-* (28/9), *kendözin gör-* (51/5), *kendözün (toprağa) ur-* (51/7), *kendözinden şaşa gel-* (73/4), *kendözine gör-* (86/2), *kendözinden bîzâr ol-* (93/3), *kendözünden zîreklen-* (159/6), *kendözümü unut-* (178/3), *kendözümØ göster-* (187/4), *kendözüme gelime-* (189/2), *kendözümü göster-* (196/2), *kendözümü n'iderem* (202/7), *kendözümü gör-* (225/2), *kendözünden gel-* (227/1), *kendözümØ yavı kıl-* (230/6), *kendözin yavı kıl-* (236/3), *kendözüme gel-* (241/1), *kendözünden kat-* (248/12), *kendözüm n'iderem* (280/5), *kendözinØ yok eyle-* (288/1), *kendözin anla-* (288/5), *kendözin beze-* (302/9), *kendözünden eyitme-* (311/7), *kendözinØ görme-* (320/9), *kendözünü unut-* (338/4), *kendözünü terk eyle-* (348/1), *kendözünden geçmek* (348/5), *kendözünü suçlu bil-* (357/4), *kendözünü yavı kıl-* (359/1), *kendözünü indür-* (373/2).

birçok defa kullanmıştır: *kendözini bilme-* (65/5), *kendözini bil-* (88/9, 248/5), *kendözünØ²⁰ bil-* (247/1), *kendözünØ bilme-* (248/5), *kendözümü bil-* (349/9):

*Dost isteyen gelsün bana göstereyin dostı ana
Budur sözüm önden sona ben **bilürem kendözümü** (349/9)*

*Andan yigrek ne vardır kişi **bile kendözün**
Kendözün bilen kişi kamulardan ol güzün (247/1)*

*İy **kendözünü bilmeyen** söz ma'nîsin anlamayan
Hak varlığın isterisen uş 'ilm ile Kur'ân'dadır (65/5)*

*'İlm okımak bilmeklik **kendözünü bilmekdür**
Pes kendözün bilmezsen bir hayvândan betersin (248/5)*

2.2.2. Bil- Fiilinin Türevleri

2.2.2.1. Bil- Fiilinden Türemiş Fiiller

Bilme- (< bil-me-)

Bil- fiilinden *-me-* fiilden fiil yapım eki (olumsuzluk eki) ile türetilmiş *bilme-* fiili, *bil-* fiilinin olumsuzudur ve Yunus Emre'deki anlamları şu şekildedir: “Öğrenmemek, yeterli olmamak, anlamamak, hatırlamamak, tanımamak”. Bu fiilin Yunus Emre Divanı'nda 103 örneği belirlenmiştir.

Bil- örneğinde olduğu gibi *bilme-* fiilinin farklı çekimlerdeki örnekleri de Yunus Emre'nin “bilme” kavramının zihnindeki örgüsünü göz önüne sermektedir. Çünkü bir eylemin olumsuzu da o eylemin sınırlarının çizilmesi açısından önemli bir veridir. Dolayısıyla, *bilme-* fiilinin teklik 1. şahıs geniş zaman-daki *bilmezem* çekiminden hareketle Yunus'un neleri bilmediğini de belirlemek mümkündür:

*Bezm-i ezel'de pâdişâh elüme sundı bir kadeh
İçeliden kıluram âh **bilmezem ki ne belâdur** (59/5)*

*Ben 'ışksuzın olımazam 'ışk olıcak ben ölmezem
'İşkdur hayâtum hâsılı **'ışkdan gayrısın bilmezem** (192 /5)*

20 “Ø” işareti Türklük biliminde “sıfır/eksiz biçimbirim”i göstermek için kullanılmaktadır. Bu çalışmadaki örnekler “eksiz belirtme hâli” çekimi için kullanılmıştır: *kendözünØ bil-* “kendini bilmek”.

Nûşdur senün elünile zehr-i kâtil içerisem

Bilmezem ne ma'nîsi var ol olur cânuma tiryâk (144/5)

Ayrıksı nesne tatmışam bildüklerüm unutmışam

*Cânımı 'ışka atmışam **anda ne buldum bilmezem*** (192 /2)

'Âşık Yûnus sen cânımı Hak yolına eyle fidâ

*Bu şeyhıla buldum Hak'ı ben **gayrı nesne bilmezem*** (192 /8)

Bilmezem aslum nedür ata hod bahânedür

Ezel ana karnında kan yiyüp dirilmişsem (227/3)

*Bundan böyle **dostıla bilmezem n'olasını***

Şimdiye degin 'ömrüm geçmiş yok sevdâyıla (338/6)

*'İşkun şarâbın içeli **kandalıgum bilimezem***

Şöyle yavı kılam beni isteyüben bulmazam (189/1)

*'İlmünde gark oluban ben **beni bilimezin***

Dilile söyleyüben sıfatun irimezin (256/1)

Yunus Emre'nin kullandığı söz varlığı içerisinde *ne bile* “Ne bilsin?” yapısının da *bilmeme-* fiili yerine kullanıldığı görülmektedir:

Yirde vü gökde 'ışkıla 'ışkdan gelür her söz dile

*Bî-çâre Yûnus **ne bile** ne kara okıdı ne ak* (130/9)

*Ne hâldeyüm **ne bilem** duzakdayum ne gülem*

Bir garîbçe bülbülem ötmege güle geldüm (196/7)

Bilin- (< bil-i-n-):

Bil- fiilinden *-n-* fiilden fiil yapan dönüşlülük eki ile türetilmiş *bilin-* fiilinin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “1. Hakkında bilgi sahibi olunmak, öğrenilmiş bulunmak, malum olmak. 2. Anlaşılmak, gerçeğe erişilmek, idrak edilmek. 3. Hatırlanmak. 4. Tanınmak. 5. Takdir edilmek, değerlendirilmek. 6. Öyle olduğuna inanılmak, sanılmak, zannedilmek. 7. Kabul edilmek, addedilmek sayılmak.” (Albayrak 2014, s. 186).

Bilin- fiilinin Yunus Emre Divanı'nda 2 örneği belirlenmiştir:

*Vay ki n'ola hâlüm **bilinmezise** ahvâlüm
Yılan-çıyan karınca üşe dilüm üstine (340/4)*

*Kâlu belî dinildi münkir-muhib **bilindi**
O demden duta geldi câhiller inkârını (397/8)*

Biliş- (< bil-i-ş-)

Bil- fiilinden -ş- fiilden fiil yapan işteşlik ekiyle türetilen *biliş-* fiilinin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: "Birbirini bilmek, tanımak, tanışmak, dostluk kurmak." (Albayrak 2014, s. 187).

Biliş- fiilinin Yunus Emre Divanı'nda 15 örneği belirlenmiştir:

*Bunda **bilişmeyen** cânlar anda bilişimez anlar
Bunda bilişüp dostula hâlüm 'arz itmege geldüm (179/5)*

*Degülem kâl ü kilde yâ yitmiş iki dilde
Yad yok bana bu ilde anda **bilişüp** geldüm (181/2)*

*Yûnus Hakk'a **bilişeli** cân u gönül virişeli
Şol Tapdug'a irişeli gizlü râzum açar oldum (208/9)*

Bellü bil- (< bel+lü + bil-)

Bil- fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığı *bellü bil-* birleşik fiilinin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: "İyi bilmek, iyice anlamak, kanaat getirmek." (TS)²¹

Bellü bil- birleşik fiilinin Yunus Emre Divanı'nda 7 örneği belirlenmiştir:

*Yûnus senün kulun durur **bellü bilürsin** sen anı
Ko söyleyenler söylesin ne yapışur dilden ana (11/8)*

*Alun evliyânun elin togrı varun Hakk'un yolın
Ma'nî budur **bellü bilün** bildüm diyen bilmeyiser (63/6)*

*'Işksuzlara benüm sözüüm benzer kaya yankusına
Bir zerre 'ışkı olmayan **bellü bilün** yabandadur (65/3)*

21 Tarama Sözlüğü, sozluk.gov.tr (TDK), (ET. 25.05.2021).

2.2.2.2. Bil- Fiilinden Türemiş İsimler

Bilici (< bil-ici)

Bil- fiilinden *-ici* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *bilici* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: "1. Bilen kimse. 2. bilgin, âlim." (Albayrak 2014, s. 186).

Bilici isminin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir:

*‘İşk dilde genez olur ‘ışk **bilici** az olur
Dünyâ âhret terk gerek ‘âşıkam diyenlere (331/3)*

Bilig (< bil-ig)

Bil- fiilinden *-ig* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *bilig* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: "1. Bilgi; hikmet, vukuf, maulumat. 2. Bilim. 3. Akıl, zekâ şuur, zihin." (Albayrak 2014, s. 186).

Bilig isminin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir:

*İy Yûnus sen ‘âşıkısan îmân **biligin** berk kuşan
Varlığın degşür yokluga cümle eksüklük sendedür (44/8)*

Biliş (< bil-iş):

Bil- fiilinden *-iş* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *biliş* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: "1. Bilmek işi ve tarzı. 2. Bir şeyi iyice anlamış ve tanımış olma, vukuf, marifet. 3. Bildik, tanıdık kimse, dost, aşına" (Albayrak 2014, s. 187).

Biliş isminin Yunus Emre Divanı'nda 11 örneği belirlenmiştir:

*Taşum **biliş** içüm yâd dilüm hoş gönüm mürted
Yavuz işe eyü ad böyle fitne kanda var (41/4)*

*Söz var kılır gönüli şâd söz var kılır **bilişi** yad
Eger horluk eger ‘izzet her kişiye sözden gelür (42/2)*

*‘İşkıla **biliş** cânlara ezel, ebed olmayısar
Güm-râh olup bu cihânda kimse bâkî kalmayısar (24/1)*

Bilişlik (< bil-iş+lik)

Bil- kökünden *-iş* fiilden isim ve *+lik* isimden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *bilişlik* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “Tanışıklık, aşinalık” (Albayrak 2014, s. 187).

Bilişlik isminin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir:

Çalap 'ışkı cândaydı bu bilişlik andaydı
Âdem-Havvâ kadaydı biz anunla yâr iken (243/3)

Bilişlü (< bil-iş+lü)

Bil- fiilinden *-iş* fiilden isim ve *+lü* isimden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *bilişlü* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “1. Bilgili, marifetli. 2. Bildik, tanıdık, yabancı olmayan.” (Albayrak 2014, s. 187).

Bilişlü isminin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir:

Küfrini atar iken îmânun urma saktın
Hırs bizümle düşmândur bilişlüdür il degül (163/4)

Biliş eyle- (< bil-iş+eyle-)

Bil- fiilinden *-iş* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *biliş* ismi ile *eyle-* yardımcı fiilinden oluşan *biliş eyle-* fiilinin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “Tanımak, tanış olmak”.

Biliş eyle- fiilinin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir.

Gönlünü dervîş eyle dostıla biliş eyle
İşk eri şol ma'nîde dervîş içi boş degül (167/2)

Biliş ol- (< bil-iş+ol-)

Bil- fiilinden *-iş* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *biliş* ismi ile *ol-* yardımcı fiilinden oluşan *biliş ol-* fiilinin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “Tanıdık, tanış olmak”.

Biliş ol- fiilinin Yunus Emre Divanı'nda 1 örneği belirlenmiştir:

Çünkü gördüm ben Hakk'umu Hakk'ıla olmuşam biliş
Her kancaru bakdumısa hep görünendür cümle Hak (128/2)

Bilü/bili (< bil-ü < ET bil-ig)

Bil- fiilinden *-ig* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş olan *bilig* isminin son sesinin (/g/) Oğuzcada düşmesi, bu düşme sonucunda yanındaki yardımcı ünlünün yuvarlaklaşması (*bilü < *bilüv < bil-ig*) ve süreç içerisinde bu ünlünün de düzleşmesiyle oluşan *bili* isminin Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “Bilgi; ilim irfan, idrak, malumat. 2. Zihin, fikir.” (Albayrak 2014, s. 186).

Bilü/bili isminin Yunus Emre Divanı'nda 4 örneği belirlenmiştir:

*Gönlüm canum 'aklum **bilüm** senün ile karâr ider*
Pervâz ururlar dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe (1-2)

*Mahlûk **bilüsinden** geçen Mi 'râc dapa oldur uçan*
Ma 'nî şarâbını içen mestlikden ayılmadılar (40/6)

Kanı bana sabr u karâr senün sözünü dinleyem
*Kanı bana 'akl u **bili** tıydurmadım seni sevem (209/1)*

Bilür (< bil-ü-r)

Bil- fiilinden *-r* geniş zaman sıfat-fiil ekiyle türemiş bir isim olarak kullanılan *bilür* sözcüğünün Yunus Emre Divanı'ndaki anlamları şu şekildedir: “Bilen, âlim” (TS).

Bilür isminin Yunus Emre Divanı'nda 2 örneği belirlenmiştir.

*Ya bildüğünü eyit ya bir **bilürden** işit*
Teslîmlik ucını tut sözi uzatmayalar (57/2)

İy Yûnus nükte kılma sözler eydürem diyü
*Niçe **bilürler** vardur el var elüm üstine (340/6)*

Bilmek (< bil-mek)

Bil- fiilinden *-mek* fiilden isim yapan isim-fiil ekiyle türemiş bir “geçici isim”²² olan *bilmek* isminin Yunus Emre Divanı'nda 9 örneği belirlenmiştir:

22 Hirik'e göre (2021, s. 46), “geçici isimler” “mental isim” olarak değerlendirilemezler: “En temel olarak her fiilin sonuna *-mA*, *-mA* ve *-(I)ş* gibi ekler eklendiğinde fiil isimleşmiş olmaktadır. Ancak bir mental fiilin mental isme dönüşmesi için yalnızca bu ekleri alması yeterli değildir. Fiilin isimleştikten sonra sözlükselleşme sürecini aşarak madde başı hâline gelmesi ya da madde başı olabilecek niteliğe bürünmesi gerekmektedir.”

*Ne gelmegün gelmek durur ne **bilmegün bilmek** durur
Son menzilün ölmek durur tuymadun ‘ışkdan bir eser (28/7)*

*İlim ‘ilim **bilmekdür** ‘ilim kendin **bilmekdür**
Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur (91/1)*

*Okumakdan ma’nî ne kişi Hakk’ı **bilmekdür**
Çün okudun bil-me-zsin hâ bir kuru emekdür (91/2)*

Bilmeklik (< bil-mek+lik)

Bil- fiilinden *-mek* fiilden isim yapan isim-fiil eki ve *+lik* isimden isim yapım ekiyle türemiş bir isim olan *bilmeklik* sözcüğünün Yunus Emre Divanı’nda sadece 1 örneği belirlenmiştir:

*İlm okumak bil-meklik kendözini bil-mekdür
Pes kendözün bil-me-zsen bir hayvândan betersin (248/5)*

2.2.3. Yeterlilik Fiili Olarak Bil-

2.2.3.1. Olumlu Yeterlilik Fiili

Türkçede isim, yardımcı fiil ya da asıl fiillerin çeşitli şekillerde bir araya gelerek tek bir kavrama karşılık gelen bir sözcük türü ve aynı zamanda sözcük grubu olan birleşik fiillerin (Karahan 2010, s. 73-79) bir türü de *fiil + zarf-fiil (A/I/U) + fiil* yapısındaki yeterlilik (iktidarî fiil, ek-fiil) çekimidir.

Türk dili tarihinde Eski Türkçeden itibaren birleşik fiillerin yeterlilik anlamını yerine getirmek için u- “muktedir olmak” yardımcı fiili kullanılmıştır (ör. bile u-). Batı Türkçesinde ise u- fiilinin yerini *bil-* almıştır (Ergin 1997, s. 388). Bu yapıdaki ünlüden oluşan zarf-fiil ekinin (-A/I/U), Eski Türkçede hem *-A* hem de *-I* ve *-U* biçimlerinde kullanıldığı (Von Gabain 1988, s. 85-86), Oğuzcada ise *-A* biçiminin yaygınlaştığı, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-I* ve *-U* biçimlerinin birleşik fiil yapısı dışında da kullanıldığı, ancak daha sonra bunların da *-A* ekine dönüştüğü bilinmektedir (Ergin 1997, s. 339-340).

-A/I/U + bil- yapısındaki yeterlilik fiilinin olumlu çekiminin Yunus Emre Divanı’nda 31 örneği belirlenmiştir:

-A + bil-	-I + bil-	-U + bil-
14 örnek	5 örnek	12 örnek
<i>aç-a+bil-</i> (343/9)	<i>düket-i+bil-</i> (338/7)	<i>okı-y-u+bil-</i> (110/7)
<i>dirlik it-e+bil-</i> (104/3)	<i>getür-i+bil-</i> (338/7)	<i>dervîş ol-u+bil-</i> (123/1), (123/2), (123/3), (123/4), (123/5), (123/6), (123/7)
<i>eyt-e+bil-</i> (401/7), (48/3), (131/7), (359/3), (53/4), (318/6)	<i>gider-i+bil-</i> (363/2)	<i>gizle-y-ü+bil-</i> (205/1)
<i>geç-e+bil-</i> (343/9)	<i>sev-i+bil-</i> (126/8)	<i>gizlen-ü+bil-</i> (206/2)
<i>gör-e+bil-</i> (259/7)	<i>var-ı+bil-</i> (338/2)	<i>cünbîş eyle-y-ü+bil-</i> (323/2)
<i>hükm it-e+bil-</i> (126/3)		<i>sebeb eyle-y-ü+bil-</i> (323/6)
<i>kasd it-e+bil-</i> (173/5)		
<i>n'it-e+bil-</i> (337/3)		
<i>uç-a+bil-</i> (343/9)		

2.2.3.2. Olumsuz Yeterlilik Fiili

Yeterlilik fiilin olumsuz çekimi için Eski Türkçe döneminde *u-ma-* şekli kullanılmıştır (ör. *kıl-u+u-ma-* “kılamamak, yapamamak”²³). Batı Türkçesinde ise *u-* fiilinin yerini *bil-* almıştır. Yeterlilik fiilinin olumsuz çekiminde ise *-e+uma* yapısından ekleşerek gelişen *-Ima-*, *-AmA-*, *-Uma-* şekilleri EAT'den itibaren kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde bir süre daha dar ünlülü şekiller kullanılsa da sonradan *-AmA* şekilleri ölçünlüleşmiştir (Ergin 1997, s. 388).

Yeterlilik fiilin olumsuz çekiminin Yunus Emre Divanı'nda 119 örneği belirlenmiştir.

23 (Von Gabain 1988, s. 89)

-ama- (<a+u- ma-):	-eme- (<e+u- ma-):	-ime- (<i+u- ma-):	-ıma- (<ı+u- ma-):
17 örnek	34 örnek	31 örnek	34 örnek
<i>aç-ama-</i> (123/2)	<i>di-y-eme-</i> (259/8)	<i>bil-ime-</i> (325/1) (255/4) (9/1), (128/5) (188/1) (189/1) (256/1) (188/1), (189/1)	<i>al-ıma-</i> (189/4)
<i>anla-y-ama-</i> (390/2)	<i>döy-eme-</i> (4/8), (105/4), (62/6)	<i>biliş-ime-</i> (179/5)	<i>ayık ol-ıma-</i> (188/6)
<i>ayıl-ama-</i> (188/7)	<i>geç-eme-</i> (130/4), (2/7), (369/1), (123/2)	<i>divşür-ime-</i> (192/4)	<i>ayır-ıma-</i> (337/1)
<i>bas-ama-</i> (407/7)	<i>gir-eme-</i> (319/2)	<i>eğlen-ime-</i> (204/5)	<i>ayrıl-ıma-</i> (156/2), (189/6)
<i>başar-ama-</i> (152/11), (248/11)	<i>gizle-y-eme-</i> (254/8)	<i>eyt-ime-</i> (305/6), (188/4) (390/1)	<i>başar-ıma-</i> (174/4)
<i>kıy-ama-</i> (105/2)	<i>gör-eme-</i> (328/4), (14/4), (262/1), (46/2), (256/3)	<i>gel-ime-</i> (189/2)	<i>bul-ıma-</i> (188/1), (189/1), (222/2), (277/2), (296/2), (296/5), (316/3), (45/6), (188/1), (188/2), (188/3), (189/1)
<i>lâyık ol-ama-</i> (256/2)	<i>iç-eme-</i> (123/2)	<i>gir-ime-</i> (250/3)	<i>dur-ıma-</i> (174/1)
<i>okı-y-ama-</i> (230/7)	<i>ir-eme-</i> (123/3), (30/4), (231/5), (74/2)	<i>gör-ime-</i> (337/4), (174/2), (188/5)	<i>fermân ol-ıma-</i> (259/2)
<i>soy-ama-</i> (105/5)	<i>seç-eme-</i> (370/3), (130/4), (216/3),	<i>irgür-ime-</i> (174/6)	<i>gel-ime-</i> (189/2)
<i>toy-ama-</i> (105/3)	<i>sev-eme-</i> (348/9), (65/2)	<i>ir-ime-</i> (337/3), (174/5), (256/1)	<i>kal-ıma-</i> (189/5)

<i>tur-ama-</i> (132/4)	<i>söyle-y-eme-</i> (49/3)	<i>vir-ime-</i> (316/4), (174/3)	<i>katlan-ıma-</i> (141/5), (98/1), (255/9)
<i>tuy-ama-</i> (105/1)	<i>söyündür-eme-</i> (371/8)	<i>dir-ime-</i> (337/5)	<i>kayk-ıma-</i> (397/6)
<i>uç-ama-</i> (130/4)	<i>şerh eyle-y-eme-</i> (49/3)	<i>indür-ime-</i> (351/11)	<i>ol-ıma-</i> (192/5), (408/2)
<i>ur-ama-</i> (110/3)	<i>vasf it-eme-</i> (390/1)	<i>depren-ime-</i> (384/1)	<i>sensüz ol-ıma-</i> (147/8), (189/3)
<i>yor-ama-</i> (164/4)	<i>vir-eme-</i> (19/5) (256/6)	<i>eyt-ime-</i> (390/1)	<i>terkin ur-ıma-</i> (174/1)
<i>yu-y-ama-</i> (105/1)	<i>yen-eme-</i> (226/1)	<i>öğren-ime-</i> (401/4)	<i>tur-ıma-</i> (337/2)
	<i>yit-eme-</i> (298/5)		<i>var-ıma-</i> (184/12), (174/6)
	<i>zıkr it-eme-</i> (335/4)		

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, bir Türk “bilge”si olan Yunus Emre’nin “bilme” ve “bilgi” karşısındaki duruşu *Divan*’ındaki *bilişsel işlem söz varlığı* içerisinden seçilen *bil-* fiili ve ondan türetilmiş fiil ve isimlerin incelenmesiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu *bilişsel işlem söz varlığı*, sıklıklarıyla birlikte şu şekildedir:

		SÖZCÜK	SIKLIK	
Asıl Fiil		bil-	214	
		bilme-	103	
		bilin-	2	
		bişi-	15	
		bellü bil-	7	
		bilici	1	
		bilig	1	
		bişi	11	
		bişlik	1	
		bişlü	1	
		bişi eyle-	1	
		bişi ol-	1	
		bilü/bili	4	
		bilür	2	
	bilmek	9		
	bilmeklik	1		
			374	
Yardımcı Fiil (Yeterlilik)	Olumlu	-A + bil-	10	33
		-I + bil-	11	
		-U + bil-	12	
	Olumsuz	-ama-	19	119
		-eme-	34	
		-ime-	31	
		-ima-	35	
	TOPLAM			526

Tabloda da görüldüğü gibi Yunus Emre “sevgi” ve “aşk” temelindeki duygu ve düşüncelerini “bilmek” kavramıyla ilişkili olan söz varlığı ile oluşturmuş ve dile getirmiştir. Kullanım sıklığı sadece birer sayı olarak elbette herhangi bir anlam ifade etmez. Ancak bu sıklıklar diğer eserlerle karşılaştırılırsa sayılar anlam kazanacak ve Yunus Emre’deki kullanım sıklığının fazlalığı açık bir biçimde görülecektir. Örneğin, “bilgi örüntüsü” açısından Türk dilinin en

güçlü ve önemli eseri olan *Kutadgu Bilig*'de *bil-* ve bu fiilden türemiş isimlerin sıklığı şu şekildedir: *bil-* 377, *bilge* 75, *bilig* 579, *bilin-* 21, *biliş* 7, *biliş-* 5 (Arat 1979).

Bu incelemede sadece bilişsel sürecin ikinci basamağındaki *işlem* kısmından seçilen *bil-* ve ondan türemiş fiil ve isimler belirlenmiş ve incelenmiş, ancak işlem basamağında bulunan yüzlerce örnek bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca, bu zengin Türkçe *bilişsel işlem söz varlığına* Arapça ve Farsçadan yapılan alıntılarının da (ör. ilm, âlim, âgah, cehl, danişmend, hoca/hace, marifet, meçhul, nadan, yakîn, fâkih, âkil, cehl, cehalet, ehil/ehl, fehm vb.) eklenmesiyle Yunus Emre'nin "bilmek" kavramıyla nasıl bir "bilgi örgüsü" oluşturduğu çok daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmayla belirlenen Yunus Emre'nin kullandığı "bilişsel işlem söz varlığı"nın "felsefe dili" açısından da büyük bir önemi bulunmaktadır. Yunus Emre'nin dili ve özellikleri konusunda yapılan çalışmalarda Yunus Emre'nin Türk diline yaptığı çeşitli katkılardan söz edilmiştir. Yunus Emre'nin Türk diline en büyük katkılardan birinin de *bilişsel işlem söz varlığı* ile örülmüş diliyle "Türkiye Türkçesinin felsefe dili olarak kurulmasına katkıda bulunmak" olduğunu söylemek mümkündür.

Felsefi bir bilginin üretilmesinde ve aktarılmasında kullanılan bir dilin en önemli özelliği gelişmiş bir yazı dili olma zorunluluğudur. Felsefe dilinin bu özelliği nedeniyle, Türkçenin bir felsefe dili olarak gelişmesi aynı zamanda yazı dili olarak kullanılmasına ve işlenmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir (Karataş 2020, s. 39-57). Yunus Emre, Oğuzcanın yazı dili olarak oluşup gelişmesini gerçekleştirirken aynı zamanda Türkçeyle işlediği tasavvuf felsefesiyle Türkiye Türkçesinin bir felsefe dili olarak kuruluşunu ve işlenmeye başlamasını sağlamıştır.

"Felsefe"nin en genel anlamının "dünyayı algılama biçimi", yani "düşünme biçimi" olduğu göz önüne alındığında bir dilde üretilmiş her eserde o milletin dünya görüşünü ve düşünüşünü, kısacası "felsefe"sini bulmak mümkündür. Buna göre, Türk kültürü, aynı zamanda da Türklerin düşünüş biçimidir, yani *Türk'çe/Türk gibi* düşünüşdür ve Türkçeyle üretilmiş tüm kültürel ürünlerde Türklere özgü bir düşünüş biçimi vardır. Türk kültüründe Türkçeyle ifade edilen bu düşünüş biçimi en genel anlamıyla bir *felsefe* olmakla birlikte, bu düşünüş biçimi milli bir karakter taşımaktadır ve Türkler var olduğundan beri sözlü ve yazılı olarak kendisini Türkçeyle ifade etmiştir (Karataş 2020,

s. 81-85): “*Türk zihninin ve Türk ruhunun evren karşısında aldığı tavır ve bu tavra bağlı olarak gerçekleştirdiği varlık üzerindeki hareketi*” anlamına gelen *Türk düşüncesi*, doğrudan Türkçe ile ilişkilidir. ‘Zira dil, zihnin aynasıdır’ ve zihnin düşünme biçimlerini somut hale getirir. *Türk sanatı, Türk irfanı, ahlakı ve dini yaşayış biçimi de onun ruhunda yoğrulmuş olan ve zihni tarafından beslenmiş bir var oluş hali olarak kainatın ve kainatı aşan bir varlığın estetik bir biçimde yaşanmasıdır.*” (Gündoğan 2018, s. 30-31).

Bununla birlikte, Türklerin “*akla dayanan, sistemli ve eleştirel bir düşünüş veya disiplin*” (Cevzici 2010, s. 641) olarak tanımlanan “felsefe”yle tanışıklığının ise iki kaynağı vardır: *İslamiyet, Batı Medeniyeti*. Sistemli, geleneği olan ve evrensel bir düşünüş biçimi olarak felsefenin Türk düşünce hayatında görülmesi, İslamiyet’le birlikte ve Arapça kanalıyla başlamış ve yüzlerce yıl devam etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren de felsefe bu defa Batıdan ve Fransızca kanalıyla düşünce hayatımıza girmeye başlamıştır.²⁴ II. Ahmet Dönemi’nde (Lale Devri) başlayıp günümüze kadar devam eden bir süre içerisinde oluşturulmaya çalışılan Türk felsefesi kimliği, öncelikli olarak felsefe terimlerindeki Arapça ve Fransızca egemenliğine karşı “düşünmenin ana dilde gerçekleşen bir eylem olduğu gerçeği”nden hareketle Türk düşüncesiyle ve Türkçeyle kurulmaya çalışılmıştır (Karataş 2020, s. 90-91, Çevikbaş 2005, s. 42-43).

Türk felsefesinin varlığının ancak Türkçeyle mümkün olabileceği gerçeğinden hareketle “*Türk kültürünün ilke ve değerleri evrenselleştirilerek bir felsefi sistem ortaya konabilir.*» görüşünü savunan Köktürk (2018, 230), “*tasavvufun öne çıkardığı nefis mücadelesi*” ile “*dinin ve kültürün teşvik ettiği kanaatkarlık*” değerlerinin Türk felsefesinin insanlığa teklif edebileceği ve sunabileceği değerler olduğunu düşünmektedir (s. 238-239).

İşte bu düşünceyi insanlığa Türkçe olarak en etkili biçimde sunan, diğer bir ifadeyle tasavvuf felsefesi üzerine “düşünme”yi “Türk varlığının evi” olan Türkçede gerçekleştiren (Çevikbaş 2005, s. 45), Yunus Emre olmuştur. Dolayısıyla, gerek Türklerin düşünüş biçimini yani “felsefe”sini gerekse sistemli bir felsefe olarak kabul edilen tasavvuf düşüncesini Türklere özgü bir bakışla, bilişle, düşünüşle yoğurup çok zengin bir “bilşel söz varlığı” kullanarak ifade etmiş olması, Yunus Emre’nin Türk felsefe geleneğinde de çok önemli bir yere sahip olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Bu nedenle, Yunus Emre’yi

24 Felsefe terimleriyle ilgili çalışmalar ve felsefe dilinin gelişmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Karataş 2020: 107-174).

sadece bir “şair” veya “mutasavvıf” olarak görmek onun dile getirdiği düşüncenin kavranması için çok yetersiz kalacaktır. Bunun için özellikle disiplinler arası çalışmalarla Yunus Emre'nin şiirleri bilişsel sürecin tamamı açısından tiz ve ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir.

Yunus Emre'de, Türk düşüncesinin Türkçe aracılığıyla dile geldiği “bilgi örüntüsü”nün ayrıntıları belirlenip incelendikçe sadece Türklük bilimi ve Türk felsefesi alanlarındaki çalışmalar ve Türklerle ve Türkçeyle ilgili veriler zenginleşmeyecek, aynı zamanda bu veriler aracılığıyla Türklerle ilgili, “Türkler, ilimle uğraşmayan milletler sınıfındandır ve en iyi bildikleri iş savaşmak, ata binmek, ok atmak, savaş aleti yapmaktır.”²⁵ (Sâid el-Endelüsî 2014, s. 50) gibi tarihî kayıtların neden olduğu önyargılar, kabuller ya da yakıştırmalar da sadece birer yorum olarak kalacaktır.

Sonuç olarak bu çalışmada,

*Ben bir 'aceb ile geldüm kimse hâlüm bilmez benüm
Ben söylerem ben dinlerem kimse dilüm bilmez benüm (175/1)*

diyen Yunus Emre'nin, “bilişsel işlem söz varlığı”nı kullanarak kurduğu “bilgi örüntüsü”yle bir “bilge” olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Son söz elbette Yunus'undur:

*Miskîn Yûnus söyler sözi kan yaşıla toldı gözi
Bilmeyen ne bilsün bizi bilenlere selâm olsun (231/9)*

25 İkinci Bölüm: Meşgalelerine Göre Milletlerin Çeşitliliği ve Dereceleri: “[12] Sâid der ki; kabilelerin çokluğuna, dinlerinin farklılığına rağmen bu milletler iki sınıfa ayrılır: Bir sınıfı ilimle uğraşmışlar ve çeşitli ilimleri meydana getirmişlerdir. Bunlardan çeşitli bilgi dalları doğmuştur. Bir sınıf ilimle uğraşmamış, ondan nasibini almamıştır. Bu son sınıftan hikmetle (ilimle) ilgili şeyler nakledilmemiş, fikirlerinin sonuçları kitaplarda yazılmamıştır. [13] İlimle uğraşanlar sekiz millettir: Hintliler, Farslar, Keldânîler, Yunanlılar, Rumlar, Mısır halkı, Araplar ve İbranîler'dir. [14] Diğer milletler ise ilimle uğraşmamıştır. Bunlar Çinliler, Ye'cûc ve Me'cûc, **Türkler**, Burtaslar, Avarlar, Hazarlar, Giller, Tâlesanlar, Mukanlar, Keşkler, Alanlar, Slavlar, Bulgarlar, Ruslar, Burcanlar, Berberîler, Sudanlılar, Habeşliler, Nubyalılar, Zenciler, Ganahlılar vs.'dir.” (Sâid el-Endelüsî 2014, s. 48), (“Türkler”deki vurgu tarafımızdan yapılmıştır. MK)

Kaynaklar

- Akar, Ali (2012), “Türkiye Türkçesinin Kuruluşu ve Yunus Emre”, *Türk Yurdu*, C. 32, s. 297, s. 58-61.
- Albayrak, Nurettin (2014), *Gönül Çalab'ın Tahtı Açıklamalı Yunus Emre Sözlüğü*, Derghâh Yayınları, İstanbul.
- Altmışdört, Gonca (2013), “Dil Edinimi ve Dil Öğrenimi Olgusuna Beyin ve Dil Gelişimi Açısından Bir Bakış”, *Ege Eğitim Dergisi*, 14/2, s. 41-621, İzmir.
- Anadol, Cemal (1993), *Gönüller Sultanı Yunus Emre*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III-İndeks*, Hz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ayan, Ekrem, Türkdil, Yakup (2014), “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35, s. 26-41.
- Ayan, Ekrem, Türkdil, Yakup (2015), “Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 10/4, s. 95-114.
- Barkan, Ömer Lütfi (1942), “İstila Devrilerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, s. 274-304, Ankara.
- Baykara, Tuncer (2012), “Sufi ve Çevre: Yunus Emre Anadolu’sunda Siyasal ve Toplumsal Ortam”, *Yunus Emre*, s. 15-42, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bayrakdar, Mehmet (1994), *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Biray, Nergis (2007), “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Haldeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8 Eylül 2006) Bildiriler-II*, s. 307-314, Denizli.
- Budak, Selçuk (2009), *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, Ahmet (2010), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Çevikbaş, Sebahattin (2005), “Felsefe(miz) Üzerine Bir Deneme (Türkiye’de Felsefe Nasıl Olanaklıdır?)”, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, s. 2, s. 39-48.
- Çotuksöken, Betül (1998), *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul.
- Çüçen, A. Kadir (2017), *Bilgi Felsefesi*, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Melek (2004), “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri”, *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, s. 939-949, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1997), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

- Günay, Umay (1991), “Türk Kültürü Açısından Yûnus Emre”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları: Yûnus Emre Özel Sayısı*, s. 33-50, Ankara.
- Gündoğan, Ali Osman (2018), “Türk Felsefesi İmkân ve Ufku”, *Türk Felsefesi*, Ed. Levent Bayraktar, s. 19-53, Kırmızılar Yayınları, Eskişehir.
- Hirik, Erkan (2018), *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Hirik, Erkan (2021), “Türkiye Türkçesinde ‘Mental İsimler’”, *Dil Araştırmaları*, 28, s. 33-55.
- Hirik, Erkan, Çolak, Tuğba (2017), “Türkçe Mental Fiillerde ‘Çok Katmanlılık’”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 1, s. 261-268.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi> (ET. 01.06.2021).
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1133/179-ayet-tefsiri> (ET. 28.05.2021)
- <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük (GTS), Tarama Sözlüğü (TS) Türk Dil Kurumu (ET. 25.05.2021).
- Kamchybekova, Kıyal Abdairaim (2010), *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kamchybekova, Kıyal Abdairaim (2011a), “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/3, s. 87-102.
- Kamchybekova, Kıyal Abdairaim (2011b), “Duyu Fiillerinin Anlamsal Özellikleri Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8/2, s. 22-35.
- Kamchybekova, Kıyal Abdairaim (2013), “Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri (Sözcüksel Anlambilimi Açısından Bir Deneme)”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 35, s. 9-22.
- Karaağaç, Günay (2002), *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karahan, Leyla (2010), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karataş, Mustafa (2019), *Her Yönüyle Türk Dili*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- Karataş, Mustafa (2020), *Türkçe ve Felsefe Terimleri*, Pegem Yayınları, Ankara.
- Koç, Emel (2003), “Yunus Emre Düşüncesinde Aşk ve Eğitim”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 9/26, s. 243-252.
- Köktürk, Milay (2018), “Türk Felsefesi Hakkında Röportaj”, *Türk Felsefesi*, Edt. Levent Bayraktar, Kırmızılar Yayınları, s.191-246, Eskişehir.
- Kranz, Walter (2014), *Antik Felsefe, Cinius-Sosyal Yayınlar*, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (Edt.) (2012), *Yunus Emre*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Sâid el-Endelûsî (2014), *Milletlerin Bilim Tarihi (Tabakâtü'l-Ümem)*, Çev. Ramazan Şeşen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Seçkin, Kuban (2014), “Mental Fiiller Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”, *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, II, s. 921-929.

- Tatçı, Mustafa (1990), *Yûnus Emre Divânı, I-II*, Kültür Bak. Yayınları, Ankara.
- Uğurlu, Mustafa (2011), “Oğuzca ve ‘Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi’”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, s. 123-156.
- Von Gabain, Annemaria (1998), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara.
- Yaylagül, Özen (2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/ 1, s. 17-51.
- Yaylagül, Özen (2010). “Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7/4, s. 100-111.
- Yıldız, Hüseyin (2016), *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, Nedim (2012), “İnsanın Arayışı: Kendini Bilmek”, *Felsefe Arkivi Dergisi*, 36, s. 7-15.